

A jiddis szociológiája

Szociolingvisztikai fogalmak:

- *bilingualizmus*, ill. *multilingualizmus*;
- belső, ill. külső többnyelvűség;
- *pidgin* / *pidginizálódás* – érintkezési nyelvek kialakulása;
- *kreol* nyelvek;
- *diglosszia*;
- stílus, dialektus, nyelv közötti váltás.

Korai askenázi világ (XVIII. sz-ig) nyelvi jellegzetességei:

- zsidó kétnyelvűség (régiben: héber / arámi, később zsidó / helyi nem-zsidó nyelv);
- eredeti askenázi kétnyelvűség;
- hagyományos belső zsidó kétnyelvűség (ill. háromnyelvűség) kialakulása (Weinreich: איבערווייניקסטע יידישע צוויי־שפראַכיקייט [*ineveynikste yidishe tsveyshprakhikeyt*]);
- teljes héber (*whole Hebrew*) – az alapnyelv – és a beolvadt héber (*merged Hebrew*) – a sémi komponens – közötti különbség;
- jiddis mint *pidgin*;
- pár generáció alatt jiddis mint *kreol* nyelv;
- későbbi askenázi háromnyelvűség (jiddis, *loshn koydesh*, az ország nyelve).

Askenáz diglosszia:

- már a terminológiában is: לשון קודש [*loshn koydesh*] „a szent nyelv”, ill. זשאַרגאָן [*zhargon*], טײַטש [*taytsh*], ווייבער־טײַטש [*vaybertaytsh*];
- *héber-arámi*: szent könyvek, rituális élet, liturgia, tanulás, műveltség, rabbik, férfiak / *jiddis*: otthon, köznyelv, nők, tanulatlanok;
- jiddisül mondja ugyan, de héberül írja le: *dróse*, *pilpul*, stb.;
- tipikus műfajok: elsősorban nem szépirodalmiak voltak, hanem főként oktató és praktikus célzattal megjelentetett erkölcsi útmutatók, halakhikus kézikönyvek;
- kivételek: héber mint kommunikációs nyelv, jiddis mint írott (szépirodalmi / vallásos) nyelv;
- alá-fölérendeltség tipográfiában is: korai jiddis korban minden könyvet משקיט [*meshkit*] / משייט [*masheyf*] / ווייבער־טײַטש [*vaybertaytsh*] betűvel nyomtatnak; könyvcímek nagy része héber;
- még neve sincs a 20. századig: német szövegekben *jüdisch-Teutsch* illetve *jüdisch-Deutsch* [zsidó német] néven szerepel, jiddisül mint טײַטש [*taytsh*] és עברי־טײַטש [*ivretaytsh*], héberül pedig leginkább mint לשון אשכנז [*leshon ashkenaz*], vagy לשוננו [*leshonenu*], és a 19. századtól több nyelven is זשאַרגאָן [*zhargon* / *zsargon*];
- a hagyományos askenázi világban sem merült fel a mai napig soha, hogy választani kellene a jiddis és a szent nyelv között.

Modernizáció:

- *Nyugat és Közép-Európa*: Felvilágosodás (השכלה [*haskole*]), Moses Mendelssohn (1729-1786) Biblia-fordítása, Wissenschaft des Judentums. A XVIII. sz-tól egyre erősebb nyelvi asszimiláció a német nyelvű környezethez. *Dekreolizáció*. Ideológiai háttér.
- *Kelet-Európa*: Más nyelvi háttér. Más ideológia – a *haszidizmus* kialakulása, R. Israel Baal Shem Tov ב"ש"ט, XVIII. sz. Egy idő után a többi tábor is a nép nyelvén fordul a

néphez: מתנגדים [*misnagdīm*], Vilnai Gaon, Eliyahu ben Shlomo Zalman (1720-1797) levele feleségéhez a gyerekneveléssel kapcsolatban: והנה יש לי כמה ספרי מוסר עם לשון אשכנז וקראוהו תמיד, וכל שכן בשבת קדש-הקדשים לא יתעסקו אלא בספרי מוסר, והנה תדריכם תמיד בספרי מוסר. / ill. a kelet-európai *haskole* is (eleinte héberül, vagy a helyi nyelven, de nem érnek el nagy közönséget), már a korai időkben is.

A jiddis terjedése:

- Új héber és jiddis nyomdák, központok Kelet-Európában. Nyomtatás és könyvek terjedésével jiddis is terjed;
- Modern jiddis irodalom gyors kialakulása a hagyományos műfajoktól, ethnografikus, kvázi folklór realizmuson és kritikus szatírákon keresztül a három klasszikusig;
- Az első keleti jiddis újság: Alexander Tsederboym szerkesztésében a קול מבשר [*kol mevaser*], 1862-ben, a המליץ [*hamelits*] mellékleteként;
- A cárizmus bukása és a szocialista forradalom után több politikai párt, csoportosulás nyelve lesz a jiddis: szocialisták, kommunisták, cionisták, stb., pl. בונד [*bund*]. Politikai újságok lesznek a jiddis irodalom fő médiumai.
- Zsidó radikalizmus, radikális mozgalmak kialakulása: jiddis mint a politikai radikalizmus médiuma.
- Birobidzhan
- Jiddis tudomány kialakulása, jiddis szekuláris oktatás.

Új hozzáállás:

- gyakorlati jiddisizmus: a zsidó felvilágosodás képviselői kényszerből fordulnak a jiddishez, hogy eljussanak a tömeghez. Első példa: Moyshe Markuze: ספר רפואות [*seyfer refues*] “orvoslások könyve” (1789), עוזר ישראל [*oyzer yisroel*] “Izrael segítője” (1790).
- a haszidizmus vezetői kifejezetten támogatják a jiddis használatát, maguk is használják.
- zsidó nacionalizmus erősödése, a jiddisista mozgalom kezdetei: Yehoshue Mordke Lifshits (1828-1878).
- 1908 Czernowitz-ban nyelvi konferencia, a jiddist kodifikálja mint zsidó nyelvet.

Kötelező irodalom:

Turniansky, Chava: “A zsidó nyelvek a hagyományos askenázi világban”, in: Jean Baumgarten, et al (eds.): *Az askenázi kultúra ezer éve* (Pozsony: Kalligram, 2003), pp. 399-405.